

Az információk és az identifikációs jelek a Liska-modellben

Czagány László¹

Liska Tibor a gazdasági rendszerek legfontosabb kérdéseit originálisan más alapokról közelítette meg, mint korának hazai közgazdászai. Az 1960-1980-as évek magyarországi reformtörekvései lényegében a kétségtelenül hatékonyabb nyugati gazdaság mechanizmusainak, intézményeinek adaptálását célozták. Ezekkel szemben Liska Tibor valamennyi létező gazdasági rendszert rossznak tartotta, egészen új alapokra kívánta helyezni a gazdaságot, s ezzel együtt a társadalmat. Radikális nézeteivel a hazai közgazdaságtudomány mértékadó képviselői minden részletében nem tudtak azonosulni, de széles körű elismerést váltott ki szellemi függetlensége, erkölcsi bátorsága, s nem egy gondolatának mélysége.

Alapvetően másként közelítette meg például a piaci viszonyok szükségességének kérdését. Az általánosan elfogadott nézet szerint, az áruviszonyok kiterjesztésének szükségességét a létező tulajdonviszonyok indokolták. Liska szerint viszont az árutermelés, mint a gazdaság egyik lehetséges intézményesítési módja, nem rendelhető hozzá egyik tulajdonformához sem. A piac, vagy ha úgy tetszik az árutermelés, nem az elsajátítás különös rendszere, hanem az információk kezelésének intézményi rendszere.

Miközben a piacot napjaink egyedül lehetséges koordináló intézménynek tartotta, s egy pillanatra sem hitte az árutermelés megszűnésében, éles kritika alá vette a tulajdonlásnak minden eddig kialakult rendszerét. Elméleti modelljében egy olyan mechanizmust körvonalai bontakoznak ki, amely biztosítja, hogy mindig az vállalkozó rendelkezik az erőforrásokkal, aki azt a leghatékonyabban tudja működtetni.

Kulcsszavak: árutermelés, tulajdon, információs rendszer, identifikáció

1. Bevezetés

Feltételezem, hogy tanulmányom címét megpillantva többekben megfogalmazódik a kérdés, hogy „Még mindig Liska?” (Másképp a fiatal kollegák között valószínűleg akad olyan, aki azt kérdezi, hogy „Ki is az Liska?”) Készséggel elismerem, hogy a Liska-modell felelevenítésének már sokkal kisebb az intellektuális hozadéka, mint húsz évvel ezelőtt, gyakorlati alternatívaként tárgyalni még kevésbé aktuális. Szeretném ezért előljáróban leszögezni, hogy tanulmányomban nem a modell bemutatásáról, különösen nem érdemi értékeléséről lesz szó. Nincs szándékomban az egyes modellfeltevéseket, megoldási kísérleteket úgy csoportosítani, hogy ez tetszik,

¹ Dr. Czagány László, a közgazdaságtudomány kandidátusa, tanszékvezető egyetemi docens, SZTE Gazdaságtudományi Kar Elméleti Közgazdaságtani Tanszék (Szeged)

amaz pedig szerintem nem jó. Már csak azért sem, mert – őszintén be kell vallanom – húsz évvel ezelőtt sem volt elegendő energiám arra, hogy a legapróbb részletekig tanulmányozzam és továbbgondoljam Liska Tibor műveit. Nem voltam és ma sem vagyok tehát „Liska-szakértő”. Annak idején is, most is a liskai gondolatok eredetisége ragadott meg, ezen belül főként az, hogy a gazdaság legégetőbb kérdéseit originálisan más alapokról közelítette meg, mint az általánosan elfogadott iskolák. Originális kérdésekre természetesen originális válaszokat adott, amelyek meghökkenetőek voltak, de továbbgondolásra készítettek.

Habitusának jellemzésére hadd idézzek egy interjúban elmondott gondolat-sort: „A társadalmat a föltalálók fejlesztik. Kivéve a közgazdaság-tudományt. Ez nem tudomány, hanem mindmáig a legreakciósabb hittan. Azt hiszik, mindenkinek megtanítható, éppúgy, mint a villanykapcsoló kezelése. Elismerem, kész, kialakult dolgokat meg lehet tanulni [...] De annak már semmi értelme, hogy csak ezt csináljuk és csak erről kérődzünk »tudományosan« is. Amire már recept van, az semmit nem ér önmagában, semmi lényegesen újat, valóságos nyereséget nem hoz. Ehhez újabbra van szüksége a világnak.” (Liska 1990, 219. o.). Amíg tehát a korabeli „reformerek” a fejlettebbnek tartott nyugati áruviszonyokat igyekeztek „tudományosan” beiktatni a magyar gazdasági rendszerbe, Liska egészen új alapokra kívánta helyezni a gazdaságot, s ezzel együtt a társadalmat. Egy másik interjúban mondta: „Nem hiszek abban, hogy a hazai reformfolyamat jó irányba megy, és másfajta társadalmat tud teremteni. Nem azért, mert csak a szocialista társadalom rossz, hanem azért, mert szerintem mindegyik mai társadalom rossz. Valóságos reformok kellenek, új tulajdonviszonyokat kellene kialakítani.” (Liska 1990, 205. o.).

Liska Tibor gondolatai, javaslatai, szerény kísérletei eme új világ megvalósításának gyakorlati lépéseiről két évtized alatt méltánytalanul kikerültek az érdeklődés homlokteréből. Kétségkívül maradandó nyomokat hagytak azonban radikális elképzeléseinek gazdaságfilozófiai gyökerei. Az elméleti közgazdaságtan művelőinek jelentős hányada vallja ma is azt, amit annak idején Kornai János (1985, 185. o.), aki Liskáról azt írta: „Egyetlen munkájának gondolati anyagával sem tudok hiánytalanul azonosulni, de mindegyikben sok fontos – nem egyszer rendkívül jelentős – gondolat található. Tiszteletre méltó Liska szellemi függetlensége, erkölcsi bátorsága és következetessége, nem is egy gondolatának mélysége.”

A Kornai által is kiemelt szellemi függetlenség egy pillanatig sem vonható kétségbe. Rendkívül sajátos azonban, hogy egy sor abszolút önállóan kifejtett Liska-gondolatot más – nemzetközileg nagyobb nyilvánosságot és tekintélyt szerzett – tudósok munkájából ismer a szakma. Bokros Lajos 1985-ben publikált egy nagyon színvonalas tanulmányt, amelynek alcíme ez volt: *Gondolatok Friedrich August Hayek és Liska Tibor gazdaságelméletének nem véletlen metszéspontjairól* (Bokros 1985). Vagy például Liska műveiben több „metszéspontot” találhatunk az új intézményi közgazdaságtan alapvető tételeivel is. Liska Tibor munkáiba ezek az elméleti alapvetések nem úgy kerültek, hogy a nagy tekintélyek eredményeit felhasználta. A rossz nyelvek szerint például Hayeket nem is ismerte az Ökonosztát írásakor és én

nem találtam műveiben hivatkozást Coase-ra vagy Williams-re sem. Ő a szocialista tervgazdaság megreformálására törekedve radikálisan megkérdőjelezte a hazai közgazdasági elméletek tabunak számító tételeit is és eközben jutott esetenként a nagy nemzetközi tekintélyekhez hasonló gondolatokra, összességében persze azoktól is alapvetően eltérő következtetésekre.

2. A piac mint információs rendszer

Sokan vagyunk még, akik tanultuk és tanítottuk azt a Marxnak tulajdonított tételt, amelyet az 1960-as évek közepéig úgy adaptáltak a politikai gazdaságtan könyvek, hogy az árutermelés oka egyfelől a társadalmi munkamegosztás, másfelől a magántulajdon. Ebből persze az következik, hogy a magántulajdon felszámolásával megszűnik az árutermelés is. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a piaci szabályozást a magántulajdon felszíni formáinak eltüntetése után sem lehet nélkülözni, a második feltétel úgy módosult, hogy a társadalmi munkamegosztás mellett a gazdasági elkülönültséget jelöltük az árutermelés okának. A kérdés úgy merült fel, hogy mi az oka az áruviszonyok fennmaradásának, s e kérdésfeltevésben explicite benne van az is, hogy az árutermelés szükségszerűen meg fog szűnni. Tanulmányok százai foglalkoztak azzal, hogy a gazdasági elkülönültségnek milyen megnyilvánulásai vannak a szocializmusban.

Liska Tibor radikálisan szembeszállt ezzel a megközelítéssel. Az *Ökonosztátban* írja: „A munkamegosztás ebben a felfogásban (*ti. a politikai gazdaságtan szerint – C. L.*) az árutermelésnek szükséges, de nem elegendő oka. Ezek után nem véletlen az, hogy a másik okra, a magán- illetve külön tulajdon vizsgálata felé fordul az egész szocialista közgazdaságtan figyelme [...] Ez az »ok« azonban még a legmechanikusabb determinizmus logikája szerint sem lehet igaz, ha a termelőerők határozzák meg a termelési viszonyokat, s ha az is igaz, hogy az áruviszonyok és a tulajdonviszonyok is termelési viszonyként »édestestvérek«.”

S itt definíció értékű sorok következnek: „A közvetlen utasításokkal egybe nem szervezett különböző termelőegységek közötti társadalmi munkamegosztás volt és lesz mindenkor az áruviszonyok lényege, tartalma (és nem determináló oka), függetlenül attól, hogy milyen konkrét tulajdonformákkal párosul. A termelés irányításának problémáit s az ezzel kapcsolatos rendelkezéseket tehát nem szabad összekeverni az elsajátítás problémájával, a tulajdonosként való rendelkezéssel.” (Liska 1988, 67. o.)

Liskánál tehát az árutermelés azt jelenti, hogy egyrészt létezik munkamegosztás és ezért szükség van cserére, másrészt viszont azt, hogy nincs olyan gazdasági alany, amely a termelés és a szükségletek összehangolását meg tudja oldani. Ennek az összehangoló erőnek a hiánya képezi az árutermelés elégséges feltételét. Mindaddig szükség van piaci koordinációra, ameddig nem jön létre olyan mechanizmus, amelyben a társadalommal közvetlenül azonos, vagy tőle különböző közhatalom

képtelen a szükségletek bonyolult, állandóan mozgásban lévő halmazához igazítani a termelést. A magántulajdon korlátozásával, illetve megszüntetésével nem jön létre automatikusan egy ilyen összehangoló mechanizmus.

Liska szerint tehát az ártermelés, mint a gazdaság egyik lehetséges intézményesítési módja nem rendelhető hozzá egyértelműen a kapitalizmushoz, de még a magántulajdonhoz sem. A megfeleltetés egyirányú: a kapitalizmus illetve a magántulajdon feltételezi a piacot, de a piacnak sem a tőkés rendszer, sem pedig a magántulajdon nem feltétele, különösen nem oka. Amikor tehát a húsz-harminc évvel ezelőtti reformközgazdászok ahhoz gyűjtöttek érveket, hogy miért kell nagyobb szerepet adni a piaci viszonyoknak, Liska szerint rossz irányban kutakodtak. Nem az volt az igazi kérdés ebből a szempontból, hogy milyenek az elsajátítási viszonyok, hanem az, hogy miként viszonyul egymáshoz az önszabályzó piaci mechanizmus és a központosított újraelosztás hatékonysága. Ezt ugyan Liska nem írta, de visszaemlékezve a termelési viszonyok differenciált Szabó Kálmán-i megközelítésére, úgy is mondhatnánk, hogy a piacot nem a társadalmi-gazdasági viszonyok, hanem a technikai-gazdasági viszonyok függvényében kell felfogni.

S e tekintetben Liska lényegében hasonlóan gondolkodott, mint például Hayek. Hayek *A tudás felhasználása a társadalomban* című alapművében arról ír, hogy a racionális – vagy ami ugyanaz: a hatékony – gazdálkodás kritériumait már elégséges módon feltárta a közgazdaságtan. Ha rendelkezünk minden szükséges információval, ha teljes körűen ismerjük a fogyasztói preferenciákat, a rendelkezésre álló erőforrásokat, termelési függvényeket, akkor a hatékony gazdálkodás egyszerű matematikai feladat. De azok az információk, amelyekből a gazdasági számítás kiindulhat, sohasem lehetnek adottak egyetlen szereplő számára. Az adatok, amelyeket fel kell használni nem létezhet koncentráltan és integrált együttesként, hanem csakis tökéletlen és gyakran ellentmondásos ismeretek szétszórt formájában, amit nagyon sokan birtokolnak.

Hayeknél – és Liskánál – nem az tehát a gazdasági rendszer alapkérdése, hogy ki birtokolja az erőforrásokat, hanem az, hogy mi a leghatékonyabb módja a gazdaság szereplők között szétszóródott tudás hasznosításának. A „terv vagy piac” alternatívák tehát a tudás, az információk felhasználásának alternatívái, nem pedig a tulajdonviszonyok alternatívái. Melyik a valószínűbb? Sikerül-e inkább egyetlen központi hatóság rendelkezésére bocsátani mindazt a tudást, amit fel kell használnia, és ami eredetileg sok különböző egyén között oszlik meg, vagy inkább sikerül ez utóbbiaknak átadni mindazokat a pótlólagos ismereteket, amelyekre szükségük van ahhoz, hogy döntéseiket egymáshoz igazítsák.

Nyilvánvalóan nem Liska Tibor és nem is Hayek kutatásainak eredménye az, hogy az információk egyetlen központba való koncentrálása egyszerűen megoldhatatlan. Különösen azt is figyelembe véve, hogy az „optimalizáláshoz” szükséges információk az időben változnak. Ha egy pillanatra feltesszük például azt, hogy egzakt módszerekkel fel tudjuk mérni, hogy Magyarországon a mai napon hány darab 2 decis bádögrére van fizetőképés kereslet, akkor ezt holnap megtermeltethetjük a

bögregyárral, de szinte biztosra vehetjük, hogy holnapután nem ugyanakkora lesz a kereslet, mint ma. Szükség van tehát az információk decentralizálására, mert csak így biztosítható az időben és térben változó konkrét körülményekre vonatkozó ismeretek azonnali felhasználása. Azonban a „helyzet embere” sem képes dönteni csupán a közvetlen környezetének korlátozott ismerete alapján. Nincs elegendő információja ahhoz, hogy döntéseit az egész gazdasági rendszer változásaihoz igazítsa.

Mekkora tudás kell neki ahhoz, hogy ezt sikeresen megtehesse? Az összes olyan esemény, amely valamilyen mértékben hatással van döntéseinek társadalmilag elismert eredményességére, feldolgozhatatlanul nagy információtömeget tartalmaz. Feldolgozhatatlan abban az értelemben is, hogy nincs olyan intézmény, amely ezeket összegyűjtse és közvetítse (ez volt a kiindulópontunk), de feldolgozhatatlan abban az értelemben is, hogy az egyén ezeket fogadni és értelmezni tudná. A piaci rendszer liberális hívei, köztük Hayek úgy látja azonban, hogy nincs is szükség az egyén döntéseit végső soron befolyásoló paraméterek alakulásának okait megismereni, számára a paraméter a fontos. Nem kell tudnia például, hogy egy eddig használt nyersanyagot milyen okoknál fogva nem tud beszerezni, vagy csak drágábban tudja beszerezni. Számára csak annak van jelentősége, hogy milyen mértékben nehezebb vagy könnyebb megszerezni bizonyos dolgokat más olyan dolgokhoz képest, amelyekre szintén szüksége van. A liberális közgazdaságtan álláspontja szerint ezeket a szükséges információkat az árak közvetítik. E frappáns válasz alapvető igazságát még az ezredforduló Nobel-díjas közgazdászai sem vonják kétségbe, bár a differenciált megközelítés szükségletét felvetik.

Liska Tibornál – Hayekkel egybehangzóan, de tőle függetlenül – a piac, vagy ha úgy tetszik árutermelés nem az elsajátítás különös rendszere, hanem az információkezelés intézményi rendszere. Felfogható egy kibernetikai rendszernek, amelynek outputjait a technikai-gazdasági értelemben elkülönült gazdálkodók táplálják a „fekete dobozba”. Saját egyedi tudásuk, információikat az inputoldalról származó árak függvényében feldolgozzák és meghozzák döntéseiket. Ezek a döntések hordozzák a rendszerbe betáplált szétszórt, decentralizált információknak azt a tömegét, amely az egyének számára feldolgozhatatlanok. A „fekete dobozban” ezek az információk árákká transzformálódnak. Tehát mindkét oldalon tulajdonképpen információk áramlanak, de az output oldalon döntések, tettek formájában, az input oldalon az e döntéseket értelmező, szintetizáló árak formájában.

Az információkezelésnek ez az intézményesített formája önmagában véve független a gazdálkodás tartalmától, deklarált vagy a tulajdonviszonyokkal adekvát, spontán módon meghatározódó céljaitól. A célok és a piac közötti összefüggés úgy áll, hogy bizonyos célok csak piaci eszközökkel érhetők el, a piac azonban többféle célhoz hozzárendelhető. Hayeknél ez úgy fogalmazódik meg, hogy megkülönbözteti a szűkebb értelemben vett gazdaságot és az ún. katallaxist. A gazdaság egy tudatosan megalkotott szervezet, amely közös célok érdekében tevékenykedik, mint például egy háztartás, vagy egy vállalat. A katallaxis sok gazdaság hálózata, de ennek önmagában nincs semmiféle közös célja és nem egy tudatosan létrehozott szervezet,

hanem spontán fejlődés eredménye. A piaci rendszer egy katallaxis, mert nincs saját közös célja, és igen változatos egyéni célok elérését teszi lehetővé. A piac rendje nem közös célokon, hanem kölcsönösségen alapul, azaz különböző célok egyeztetésén és kibékítésén a résztvevők kölcsönös javára.

Ha jól értem, akkor Liska is ilyesmit akar mondani, amikor a rá jellemző agresszív, de kétségtelenül szellemes stílusban a következőket írja az *Ökonosztátban*: „a kollektív munkában az egyes elágazási pontokon kialakuló részrendszerek annyiféleképpen kapcsolódhatnak a sok más döntési részrendszerhez, hogy már nincs olyan központi agy, amelyik át tudná tekinteni a döntési részrendszerek egymással kölcsönösen kialakítandó kapcsolattömegét. [...] Elképzelhető-e a közgazdaságtudomány mai színvonalán egy ilyen mindenféle keménykezű főközpont nélkül működő anarchikus agy? Ugye elképzelhetetlen? Pedig az emberi agy ilyen, sőt Pavlov kísérleteinek tanulsága szerint ilyen a kutya agya és minden aggyal rendelkező élőlény agya. Az agyban van látóközpont, hallóközpont stb., ezek egymással kapcsolatba lépnek, kooperálnak, de nincs olyan fő központ, amelyik ezt a kooperációt szervezi. Az agynak nincs agya. Aki ennek a biológiai ténynek a társadalomra és különösen a parancsuralmi rendszerrel vezetett gazdaságra vetítésén szörnyen felháborodik, annak is tudomásul kell vennie, hogy a biológia mai állása szerint ő is agy nélküli agyú.” (Liska 1988, 267-268. o.)

A piac lényegéről vallott elképzelések nagyfokú hasonlósága ellenére sem mondhatjuk persze, hogy Hayek és Liska elmélete ugyanoda lyukad ki. Liska lényegesen továbbmegy. Szerinte azok a piacra alapozódó konkrét tulajdonosi rendszerek, amelyek történelmileg kialakultak, korántsem tökéletesek. A magántulajdonra épülő piac belső ellentmondása az, hogy a verseny korlátozza magát a versenyt. A verseny feltétele a résztvevők esélyegyenlősége. Ez az esélyegyenlőség eleve csak a piacra lépés jogi és technikai korlátait jelenti, de egyszersmind azt is, hogy minden piaci szereplő a saját tudását, információit, szerencsáját viszi piacra. Ebből viszont az következik, hogy differenciálódnak a gazdasági eredmények, a jövedelmek, s ez vagyoni differenciálódáshoz vezet. A magántulajdon szentsége folytán ezek a vagyoni differenciák rögződnek, illetve fokozódnak, s ezzel – bár a piacra lépés jogi feltételei adottak – gazdasági feltételei korántsem. Most már nem a tudás és a gazdasági döntések minősége alapján dől el a verseny, hanem a monopolizált vagyon alapján. Ez már az „első generációs” vállalkozásoknál is az eredeti tökéletes verseny bomlásához vezet, de az örökösök versenyelőnyének már semmi köze a személyes gazdasági produktumhoz. Ez az ellentmondás magának a magántulajdon melletti versenynek a belső ellentmondása, de ezt még tetézik külső versenyromboló tényezők, ezek közül Liska is – mint sokan mások – az állami redisztribúciót tartja a legkárosabbnak. A tulajdonnak ez a magán- vagy állami monopóliuma nyilvánvalóan hatékonysági veszteségekhez vezet, hiszen nem aszerint hasznosíthatják a gazdasági szereplők az erőforrásokat, hogy milyen tudással rendelkeznek, hanem aszerint, hogy milyen tulajdont juttatott nekik a véletlen, vagy a „fosztogató-osztogató” állam.

3. Az ökonosztát mint kibernetikai rendszer

Liska Tibor tehát miközben a piacot napjaink egyedül lehetséges intézményrendszerének tartja, s egy pillanatig sem hisz az áruterelés megszűnésében a magántulajdon és minden eddig kialakult tulajdoni rendszer ellen veszi fel a harcot, azokat akarja megszüntetni. Talán a legismertebb Liska-szlogen így hangzik: „Ne azé legyen a föld, aki megműveli, hanem azé, aki azt legjobban megműveli!” Ezt a földosztáskor népszerű szlogent természetesen ő sokkal általánosabban értelmezi. Differenciáltabb kifejtésben: „Ne azé legyen a tulajdon, aki éppen működteti, hanem az működtesse, aki valamennyi versenyző közül a leggazdaságosabban tudja ezt vállalni!” (Liska 1990, 188. o.). Ez a megfogalmazás már szorosan kapcsolódik témánkhoz, az identitás kérdéséhez.

Nem nehéz elfogadni azt a gondolatot, hogy akkor leghatékonyabb az erőforrások felhasználása, ha azokat az működteti, aki ehhez a legnagyobb tudással rendelkezik. Ez már-már tautológia. Valami olyat mondunk, hogy akkor leghatékonyabb az erőforrások felhasználása, ha leghatékonyabban használják fel. Az igazi kérdés az, hogy ki és milyen kritériumok alapján tudja hozzárendelni az egyes erőforrásokhoz azt a gazdasági szereplőt, aki a leghatékonyabb felhasználást biztosítja. Hogyan mutatja meg magát a vagyont működtetni kívánó egyén, milyen identifikációs jelekkel lép fel a kiválasztási mechanizmusban.

A szocializmus gyakorlatában ez ún. káderpolitikai kérdés. A filozófiai értelemben szinte véletlenszerűen döntési pozícióba került személyek, vagy grémiumok a maguk sajátos, ideológiai-politikai szempontokkal terhelt kritériumrendszer alapján választják ki a legalkalmasabb kádert, a termelési tényezőket működtető menedzsert, aki persze nem tulajdonos, bár tulajdonosi funkciókat gyakorol. A kiválasztott identitását alapvetően meghatározza a kiválasztási mechanizmus, ő a kinevezők, a pártapparátus, a minisztérium „embere”, ezek elvárásainak kell megfelelnie. Ennek megfelelő identitásjeleket kell felmutatni, párttagságot, szakmai és ideológiai képzettséget igazoló okleveleket, tervfegyelmet stb. Amikor megjelenik a demokratikusabb formák igénye, az öngazgatás csírái, s a munkahelyi kollektíváknak többkevesebb beleszólása van a menedzserek kiválasztásában, akkor a kollektíva speciális preferenciái is szerepet kapnak, s persze ez befolyásolja a menedzser identitástudatát, s az ennek megfelelő identitásjeleket is. Liska Tibor nagy dühvel és metsző gúnnyal veti el a kinevezési rendszert is, de – ahogy ő fogalmazott – a demokratikus „cserépszavazást” is. Ezek a kiválasztások szerinte garantáltan nem a legjobb gazdát fogják kitermelni, s főként azért nem, mert az így kiválasztottak nem vállalkozók.

Ki a vállalkozó? Az aki saját vagyont működteti és akinek anyagi egzisztenciája az általa működtetett erőforrások hatékony felhasználásának függvénye. A legjobb vállalkozó kiválasztásának tehát két alappillére van: az első az, hogy mindenki rendelkezzen vállalkozáshoz szükséges tőkével, a második az, hogy legyen a társadalomnak elegendő információja arról, hogy a jelentkezők közül ki képes a leghatékonyabban működtetni a rábízott erőforrásokat.

Az első feltételt Liska modelljében az ún. *társadalmi örökség* biztosítja, vagyis az, hogy mindenki már születésekor rendelkezzen egy meghatározott pénzmennyiséggel. (Tulajdonképpen ennek a *társadalmi örökségnek* az újszülött javára való elismerésével keletkezne a pénz.) Élete során mindenki e *társadalmi örökségnek* csak a kamatait használhatná, így fedezhetné azokat a kiadásokat, amelyeket hagyományosan az állami költségvetés által finanszírozott szociális támogatásokként élveznek az állampolgárok.² Ez a megoldás egyrészt szociális biztonságot alapozna meg, másrészt mindenki piaci áron fizetné meg a szükséges szolgáltatásokat. Témánk szempontjából fontosabb, hogy a *társadalmi örökségnek* egy limitált hányada induló alapul szolgálna a vállalkozásokhoz. Így mindenki lehetőséget kapna a vállalkozásra, de mindenki saját vagyont kockáztatná a vállalkozásban. (A vállalkozásra használható hányad korlátozása a felelőtlen kockáztatás következményeitől óvja a polgárt.)

A vállalkozásba bevihető vagyon másik része a sikeres vállalkozások során halmozódhat fel, ez az ún. *erkölcsi tőke*. Az *erkölcsi tőke* keletkezésének folyamata szoros kapcsolatban van a legjobb vállalkozó kiválasztásának mechanizmusával. A minden részletre kitérő tárgyalás meghaladja e referátum kereteit, csak szűkebb témánk szempontjából lényeges kérdéseket tárgyaljuk. A Liska-modell egyik kulcs szereplője egy sajátos – s valójában kellően ki nem dolgozott – vagyonkezelő, vagyonyilvántartó, bankszerű intézmény. Kiinduló helyzetben ez az intézmény egy *kikiáltási áron* nyilvános árverés keretében felkínálja az adott társadalmi tulajdonegységet a potenciális vállalkozóknak. A vagyon annak a *személyes társadalmi tulajdonába* kerül, aki a legmagasabb árat ajánlja fel. Ez lesz a kezdeti *tervpiaci érték*. A birtokba kerülő vállalkozónak ezt az árat nem kell ténylegesen megfizetni, de a vállalt fiktív tőkeértéknek a mindenkori kamatláb szerinti hányadát be kell fizetni tulajdonkezelő szervezethez. Az így megszerzett birtokbavétel nem monopolizálható, mert bármikor megtámadható magasabb ajánlat benyújtásával. Ilyen rálicítálás esetén a birtokban lévő vállalkozónak el kell fogadnia a magasabb összeget és ezután kell fizetnie a kamatokat, vagy – ha ezt nem vállalja – át kell engednie a rálicitálónak. A mindenkori utolsó licit az adott tulajdonegység aktuális *tervpiaci értéke*. Az *erkölcsi tőke* a *tervpiaci érték* és a *kikiáltási ár*, illetve a rálicítálással megnövelt és a korábbi *tervpiaci érték* különbözete. A *társadalmi örökség* kockáztható része, valamint az *erkölcsi tőke* együttes összege határozza meg, hogy valaki milyen nagyságrendű vállalkozásba kezdhet. A licitálás során vállalt *tervpiaci értéknek* a kamatát be kell fizetni, de az *erkölcsi tőkére* eső kamat a licitálólé.

További – a modell szempontjából egyébként alapvetően fontos – részletkérdések tárgyalása helyett emeljünk ki egy olyan kérdést, amely konferenciánk szűkebb tematikájához közvetlenül kapcsolódik. Ez a kiválasztás rendszere. A társadalmi vagyon működtetésének joga tehát azt illeti, aki a legmagasabb *tervpiaci értéket* vállalja. Valójában a potenciális vállalkozó itt a vagyon jövedelemtermelő ké-

² A mechanizmus részletes leírását lásd F. Liska (1998).

pességét mérlegeli. A *tervpiaci érték* a jövőbeni jövedelmeknek a várható egyensúlyi kamatlábbal diszkontált jelenértéke. A vállalkozók „nem közvetlenül a jövedelem befizetését, hanem vagyoneértéket maximálnak. Az önálló gazdálkodás jogáért nem magára az évenként befizetendő kamat összegére licitálnak, hanem arra a vagyoneértékre, ami után kell a mindenkor egyensúlyi kamatokot fizetni.” (Liska, 1985, 125. o.).

Elnagyoltan, de lényegre törő tömörséggel sokan ezt úgy fejezik ki, hogy a Liska-modellben azé a társadalmi tulajdon használatának joga, aki a legnagyobb vagyongyarapodást vállalja. Üzleti tervek, oklevelek, társadalmi-politikai elkötelezettségek helyett a vagyonra pályázó egyén egy vállalást, egy ígéretet mutat fel. Azt az információ halmazt, amely megnyugtató módon igazolná, hogy ki tudja leghatékonyabban működtetni a tulajdont, a korlátozott tudással, a konkrét társadalmi környezettel, pozícióval összefüggő szubjektívizmussal rendelkező kiválasztó grémium megfogalmazni, rendszerezni sem tudná, de az egzakt értékelésnek sincsenek meg a feltételei. Liska Tibor úgy véli, hogy a megalapozott, a saját maga és utódainak egzisztenciáját súlyosan érintő kötelezettségvállalás egy olyan identifikációs jel, amely helyettesíti a jellegénél fogva szubjektív, bonyolultságánál fogva valójában áttekinthetetlen információhalmazt.

Valójában Liska Tibor sehol sem törekszik arra, hogy a társadalmi tulajdon hatékonyságát pontosan definiálja. Feltételezi, hogy van olyan gazdasági szerkezet, léteznek olyan technológiák, intézmények, amelyek optimálisak, de nincs olyan gazdasági szereplő, aki az optimalizálási feladatot precízen megfogalmazza és megoldja. Az *Ökonosztátban* erről így ír: „Egy piaci mechanizmus pénzügyi rendszere éppen arra jó, hogy maga keresse meg a gazdálkodás konkrét módszereit, eszközeit és magát a konkrét célt is. Az ökonosztát lényege éppen az lenne, hogy mintegy célkereső automata maga találja meg, hogy mi a gazdaságos, hogy mit kell termelni, mit kell fejleszteni stb. Továbbá ezekből a mechanizmus által megkeresett konkrét vállalkozásokból szintetizálódják néhány olyan fő arány, mint a felhalmozás és fogyasztás, ipar és mezőgazdaság stb. aránya” (Liska 1988, 155. o.).

Liska filozófiájának alapvető félreértésén alapul az a „kritika”, hogy ő a társadalmi tulajdon hatékonyságának mércéjeként, tulajdonképpen a társadalmi termelés céljaként a vagyongyarapodását fogalmazta meg. A legnagyobb *tervpiaci érték* vállalása és realizálása nem öncél, hanem egy tömör, szintetizált információ, identitás jel a tulajdon leghatékonyabb használójának kiválasztásában. Az ökonosztát – hasonlóan mint ahogy azt a piacnál láttuk – egy kibernetikai rendszer. Az output oldalon betáplált „jelek” között a leglényegesebb halmazt a vállalkozók vállalásai jelentik. Azon persze lehet vitatkozni, hogy valóban a legnagyobb *tervpiaci érték* vállalása alapján ismerhető-e fel a legjobb vállalkozó és hogy a Liska által javasolt intézmények a legjobbak-e. Maga Liska sem abszolutizálta modelljének konkrét paramétereit.

Ismét az *Ökonosztátból* idézve: „A feketedoboz elv egyáltalán nem azt jelenti, hogy mivel a dobozba nem láthatunk bele, most már le kell mondanunk mindenféle

kutatásról és mindenféle olyan tudatos törekvéstről, hogy e feketedoboz működését megjavítsuk. Az igaz, hogy a feketedobozba bemenő és az abból kijövő jelek között soha nincs közvetlenül áttekinthető és így szigorúan és pontosan megtervezhető ok-sági kapcsolat. A bemenet és a kimenet között tehát, a rendkívül komplex sztochasztikus rendszerek esetében soha sem állapítható meg a »ha ezt teszem, akkor ez lesz« szabály. De megállapítható és tapasztalatilag, sőt kísérletileg is ellenőrizhető egy »ha ezt teszem, akkor *valószínűleg* ez lesz« szabály [...] Ebben az értelemben a gyakorlati tapasztalatokból következtethetünk az eredményre, és a sokféle bemeneti tényező közül kiválaszthatjuk azokat, amelyek a leginkább befolyásolják a kívánt eredmény elérését. Ha pedig a nem kívánt eltéréseket negatív előjellel visszacsatoljuk a bemenetre, akkor egy olyan önszabályzó rendszer jön létre, amely önmagától meg fogja közelíteni célját” (Liska 1988, 210. o.).

Liska Tibornak kevés lehetősége volt „tapasztalatilag, sőt kísérletileg” ellenőrizni modelljének elméleti, különösen pedig gyakorlati működőképességét. Kísérleteinek eredményei semmiképpen sem tekinthetők relevánsnak, sem pro, sem kontra. Ma már csak elvétve találkozunk a modell gyakorlati alkalmazhatóságának elemzésével. A modell mint elméleti konstrukció sok tekintetben őrzi azonban aktualitását. Tanulmányomban a Liska-modellnek mindaddig kevésbé méltányolt eredményére és jól használható tanulságára igyekeztem a figyelmet ráterelni, arra, ahogy a piacgazdaságot általában, ezen belül a hatékony vállalkozói rendszert egy információ feldolgozó, kibernetikai rendszerként kezeli. Meggyőződésem, hogy ez a szemlélet hiánya minden konkrét gazdasági reformkísérlet sikerét alapjaiban korlátozza.

Felhasznált irodalom

- Bokros L. 1985: Történelmietlen modell vagy modelltelen történelem. In Síklaky I. (szerk): *Koncepció és kritika*. Magvető, Budapest, 231-310. o.
- F. Liska T. 1998: A Liska-modell. *Közgazdasági Szemle*, 45, 10, 940-953. o.
- Kornai J. 1985: Játékszabályok és társadalmi relitások. In Síklaky I. (szerk): *Koncepció és kritika*. Magvető, Budapest, 311-322. o.
- Liska T. 1985: A „szocialista vállalkozás” szektor „tervpiaca”. In Síklaky I. (szerk): *Koncepció és kritika*. Magvető, Budapest, 111-229. o.
- Liska T. 1988: *Ökonosztát*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Liska T. 1990: *Antioroslán*. Képzőművészeti, Budapest.